

تحلیل عملکرد زبان بدن در انتقال مفاهیم بصری، به استناد چهره‌های عکس‌های پادشاهان قاجاری*

عطیه شهیدی رضوی** غلامرضا حسنی***

چکیده

آنچه بیان نمی‌شود، غالباً به اندازه آنچه بیان می‌گردد، اهمیت دارد. بدن نخستین چیزی است که با آن، جهان پیرامون را درک می‌کنیم و خود را نیز به وسیله آن بیان می‌نماییم. احساسات درونی ما اعم از شادی، غم و ترس به واسطه بدن، نماد بیرونی پیدا می‌کنند. همگی، به شیوه‌ای خاص، پیام‌های کوتاه به دنیای پیرامون خود می‌فرستیم و به ندرت این کار را آگاهانه انجام می‌دهیم. رفتار غیرکلامی از آغاز پیدایش بشر منبع درک بسیاری از ایما و اشاره‌های اندام و به‌ویژه کارکردهای چهره بوده که در عکس نیز نمود دارد. سابقه زبان بدن با تاریخ عکاسی پیوند دارد. این نکته ما را به واکاوی مجدد عکس‌هایی واداشت که با ورود عکاسی به ایران گره خورده‌اند. عکس‌های شاهانی که در طول تاریخ توجه ویژه‌ای به پرتره‌های خود داشتند و از هنر عکاسی برای به رخ کشیدن قدرت بهره می‌گرفتند. در این مقاله با مطالعه مفاهیم و الگوهای زبان بدن در عکس‌های چهره‌های شاهان قاجاری، این نظام مورد بازبینی مجدد قرار گرفته تا بتوان به سرنخ‌هایی از محتوای احساسی این آثار دست یافت. پرسش اصلی این است که: آیا می‌توان از عملکرد زبان بدن برای درک مفاهیم بصری در تحلیل عکس استفاده کرد؟

این پژوهش از نوع نظری و با روش تحلیل محتوای توصیفی است و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. نتیجه حاصل از تحلیل این آثار به عنوان متنی تصویری این است که شاهان قاجاری به واسطه میل به جاودانگی، جلال و شوکت حکومت دوران خود، عکاسی را برگزیدند؛ اگرچه تلاشی برای هویت‌پردازی و شناخت ویژگی‌های روانی صورت نگرفته است، اما واقع‌گرایی عکس ما را با درک جدیدی از عکس‌های این پادشاهان روبه‌رو کرده است. روشی که در آن به «خود بودن اشخاص» می‌رسیم. تفکیک ژست و شخصیت به یک چیز می‌رسند، «زبان تن» یعنی رفتارهای بدن، ژست‌ها و حالات صورت، که به طور ناخودآگاه احساسات یا حالات روانی را نشان می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: رفتار غیر کلامی، زبان بدن، عکس، چهره، شاهان قاجاری

* مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد عطیه شهیدی با عنوان تحلیل عملکرد زبان بدن در انتقال مفاهیم بصری از نگاه دوربین عکاسی، به استناد عکس‌های پادشاهان قاجاری به راهنمایی دکتر غلامرضا حسنی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علی‌آباد کتول است.
** کارشناسی ارشد پژوهش هنر، گروه پژوهش هنر، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علی‌آباد کتول، ایران (نویسنده مسئول).
Atieh.shahidi@gmail.com

*** گروه پژوهش هنر، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علی‌آباد کتول، ایران.

مقدمه

بررسی‌ها نشان می‌دهند که پادشاهان در طول تاریخ توجه ویژه‌ای به پرتره‌های خود داشتند و آنها را به عنوان سمبلی از قدرت می‌دانستند. آنها این فن را در اختیار گرفتند و به تهیه عکس‌هایی از خویش پرداختند. عکس‌هایی که بیشتر به جنبه شناسایی و ماندگاری در تاریخ اشاره داشته و کمتر به شخصیت‌پردازی با استفاده از حالات چهره پرداخته است. عکس‌هایی که در فکر شناسایی و بررسی حالت سوژه نبوده و از این رو تلاشی هم برای نشان دادن خصوصیات روانی صورت نمی‌گرفته است؛ اما واقع‌گرایی عکس، تهیه تصاویر آرمانی و اغراق‌گونه آنچه در چهره‌نگاری قاجار شاهدش هستیم را دگرگون می‌کند و ما را با درک جدیدی از عکس‌های این پادشاهان روبه‌رو کرده است. عکس‌هایی که در مورد خودشان با ما حرف می‌زنند و بخشی از اطلاعات درباره شخصیت درونی خود را آشکار می‌سازند؛ حتی زمانی که از الگوهای قراردادی پیروی می‌کنند.

هدف از انجام این پژوهش، بررسی الگوهای زبان بدن مبتنی بر عکس‌های چهره‌های شاهان قاجار است تا ضمن کشف وجوه الگوهای رفتاری، تأثیر حالات چهره، ژست و حرکات نمادین را در شخصیت‌پردازی شاهان قاجار دریابیم. پرسش اصلی مقاله این نکته است که آیا می‌توان از عملکرد زبان بدن برای انتقال مفاهیم بصری در تحلیل عکس استفاده کرد؟

با توجه به اینکه شاهان در تلاش بودند تا همیشه با ژستی رسمی با ویژگی‌های عکس‌های پرتره آن دوران که به صورت اصول مسلم و بدیهی اجرا و ثبت می‌گشته ظاهر شوند، این فرضیه شکل می‌گیرد که توجه به کارکرد سیاسی روی عکس تأثیر گذاشته و همین امر همراه با جایگاه شاه باعث نمایش ژستی به‌ظاهر جدی و قدرتمند و سلطه‌گر در مقابل دوربین گردیده است. این پژوهش قصد دارد ضمن مطالعه الگوهای زبان بدن با بررسی و تحلیل عکس‌های شاهان قاجار به تأثیر پیام‌های غیرکلامی در عکاسی بپردازد و این نکته را آشکار سازد که لزوم مطالعات زبان اندام برای دریافت محتوای احساسی در مطالعات هنر به خصوص شاخه عکاسی ضروری است. از آنجایی که تاکنون پژوهشی از حیث بررسی شاخصه‌های زبان بدن بر عکس‌های دوره قاجار صورت نگرفته است، این مقوله در عکس‌های چهره‌های شاهان قاجار بررسی می‌شود. از این رو پژوهش حاضر در سه بخش اصلی تنظیم گردیده است: ۱- معرفی رفتار غیرکلامی و زیرشاخه‌ها ۲- عکاسی قاجار ۳- تحلیل عکس‌های چهره‌های شاهان قاجار.

پیشینه تحقیق

تحقیقاتی که تاکنون در زمینه عکاسی دوران قاجار انجام گرفته است، اگرچه به لحاظ تاریخ‌نگاری ارزشمند است، اما یا تنها به معرفی سرآغاز و سیر تحول عکاسی و تأثیر امور سیاسی و اجتماعی دوره مذکور پرداخته یا ضمن معرفی زیبایی‌شناسی هنر عکاسی، دوره قاجار را نیز مورد پژوهش قرار داده است. تحقیقات یحیی ذکاء (۱۳۷۶) در «تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران»، محمدرضا طهماسب پور (۱۳۸۷) در «ناصرالدین، شاه عکاس»، دانا استاین (۱۳۶۸) در «سرآغاز عکاسی در ایران»، محمدحسن سمسار (۱۳۸۲) در «کاخ گلستان» و مزگان طریقی (۱۳۸۵) در «ایران عصر قاجار از دید مونتالبونه عکاس ایتالیایی» از این نمونه هستند. منابع بسیاری در حوزه زبان بدن وجود دارد که به ماهیت و معرفی الگوهای زبان بدن در روابط فردی پرداخته است که می‌توان به کارهای ویرجینیا ریچموند (۱۳۸۷) در «رفتار غیرکلامی در روابط میان فردی»، جو ناوارو (۱۳۹۱) در «زبان بدن»، مارک باودن (۱۳۹۲) در «زبان بدن برای موفقیت» و الیزابت کونکه (۱۳۸۹) «زبان بدن برای آدمیزاد» اشاره کرد. همچنین بررسی‌هایی در خصوص نقش زبان بدن در تحلیل عکس صورت گرفته است؛ مانند مولوی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «نقش زبان بدن در عکس‌های سیاسی دهه اخیر ایران» که این پژوهش ضمن تعریف و تحلیل زبان بدن و پیدایش عکاسی و تحول آن به اهمیت آشنایی با زبان بدن برای تحلیل زبان سیاستمداران می‌پردازد. برخی پژوهشگران نیز از آگاهی زبان بدن به‌عنوان ابزار مهمی در دست هنرمند یاد می‌کنند؛ مانند مازیار نیک‌بر و محمد حسن پور (۱۳۹۳)، در «مفاهیم کاربردی زبان بدن در عکاسی» که به بررسی مفاهیم اولیه و کوتاه زبان بدن و کارکرد آن در عکاسی می‌پردازد.

بررسی‌ها نشانگر این مهم هستند که تاکنون پژوهشی مستقل در خصوص شناسایی و بازیابی مفاهیم زبان بدن در عکس‌های دوره قاجار انجام نشده است. در این راستا، پژوهش حاضر می‌کوشد تا با بررسی الگوهای زبان بدن در عکس‌های شاهان قاجار بتواند دریچه‌ای تازه بر شناسایی هنر عکاسی این دوره بگشاید و آغازگر راهی نو برای رمزگشایی این متون باشد.

روش تحقیق

مطالعات این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای توصیفی صورت گرفته و جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز هم به روش کتابخانه‌ای است. جامعه و نمونه آماری این پژوهش

وجود می‌آورند. شاید بتوان گفت چهره انسان به‌ویژه ناحیه اطراف چشم‌ها، مهم‌ترین بخش در انتقال پیام‌های غیرکلامی به شمار می‌آید. اغلب، چهره افراد، اولین قسمت از بدن است که جلب توجه می‌کند. ما قضاوت‌هایمان در مورد افراد را از روی چهره آن‌ها انجام می‌دهیم (آرگایل، ۱۳۷۸: ۵۶). حالت‌های چهره نشانگر درجه هیجان می‌باشند و رابطه بسیار نزدیکی با احساسات اصلی ما دارند. تمامی پژوهشگرانی که در زمینه حالت‌های چهره تحقیق کرده‌اند به شش برون‌فکنی عاطفی اشاره دارند: شادی، غم، تنفر/بی‌اعتنایی، خشم، ترس، تعجب. بر اساس این شش حالت اصلی چهره می‌توانیم ناحیه‌ای از چهره را که در آن احساسات خاصی ظاهر می‌شود، دقیقاً شناسایی کنیم. از دیدگاه داروین برخی حالت‌های چهره به‌طور ذاتی با احساسات در ارتباطند و محصول ذاتی یک فرایند تکامل هستند. بر اساس این نظریه اگرچه برخی از حالت‌های چهره ذاتی هستند اما به این معنی هم نیست که عوامل بیرونی در این امر دخیل نیستند. چراکه الگوهای متفاوتی از حالت‌های چهره که برای احساس خاصی مناسب هستند، آموخته می‌شود. دیدگاه مهم دیگری هم وجود دارد که در فرآیند حالت چهره مطرح است، رفتارهایی که اکتسابی‌اند. پژوهشگران معتقدند مطالعه چهره و حالت‌های آن همان مطالعه احساسات است؛ اما عوامل فرهنگی و اجتماعی یاد می‌دهند تا احساسات را در رفتار چهره واقعی خود بروز ندهیم. کنترل رفتار چهره مهارتی است که در کودکی می‌آموزیم. قوانینی به ما می‌گویند چطور احساساتمان را در موقعیت‌های اجتماعی، متفاوت نشان دهیم. اکمن^۵ و فریزن^۶ و تام کینز^۷ روشی برای تعیین و ارزیابی حالت‌های چهره افراد مطرح کردند که فن نمره‌گذاری عواطف چهره‌ای^۸ نامیده می‌شود. در این روش چهره به سه قسمت تقسیم می‌شود: ناحیه پایینی چهره شامل؛ گونه‌ها، بینی و دهان؛ ناحیه چشم و پلک‌ها؛ و ناحیه ابروها و پیشانی. به گفته اکمن در هر لحظه هر شخص می‌تواند دو یا بیشتر از دو احساس را ابراز کند، مثلاً یکی در ناحیه تحتانی چهره و دیگری در چشم‌ها (ریچموند و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۰۳).

شخصیت تا اندازه‌ای در چهره رمزگذاری می‌شود و چهره‌هایی که از نظر جثه، ریخت و قیافه مشابه باشند، از نظر شخصیتی هم مشابه تلقی می‌شوند. حالت چهره اغلب، سرنخی از وضعیت عاطفی دائمی در فرد محسوب می‌شود که می‌توان از آن برای ایجاد تأثیری خاص استفاده کرد. ظاهر چهره را می‌توان تغییر داد ولی از جنبه‌های غیرقابل تغییر می‌توان برحسب ویژگی‌های شخصیتی رمزبرداری کرد. در واقع دسته‌بندی‌های مشخصه‌های قیافه‌شناسی با

بر اساس دوره تاریخی، قاجار تعیین شده است؛ چراکه تاریخ عکاسی ایران بیش از یک‌ونیم قرن قدمت دارد که بیش از شصت سال آن مربوط به حکومت سلسله قاجار است. انتخاب عکس‌های این مجموعه پژوهشی به چهار پادشاه قاجار: ناصرالدین‌شاه، مظفردالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه و احمدشاه به ترتیب تاریخ سلطنت آنها اختصاص دارد. با توجه به اینکه نمونه‌های پژوهشی، وابسته به پایان‌نامه کارشناسی ارشد بوده است سعی شده تا بر همان اساس عکس‌ها انتخاب شوند.

رفتار غیر کلامی

اصطلاح «غیر کلامی» طی نیم‌قرن گذشته در ادبیات نظری مطالعات ارتباطی، جایگاهی خاص پیدا کرده است. دوشن، مطالعه ابتدایی خود را تحت عنوان عضلات چهره، در سال ۱۸۶۲ میلادی به چاپ رسانید. او با به‌کارگیری محرک‌های الکتریکی سعی کرد حالت تظاهر هیجانی و عاطفی چهره یک پیرمرد را نمایان سازد. سر چارلز بل^۱، بررسی تجربی خود را با نام بیان چهره‌ای در سال ۱۸۶۵ ارائه کرد. مطالعات اولیه بل بر روی چارلز رابرت داروین^۲، تأثیر عمیقی بر جای گذاشت. به‌طوری که او کتاب مشهور خود را تحت عنوان بروز هیجان‌ها در انسان و حیوانات در سال ۱۸۷۲ میلادی منتشر کرد. داروین استدلال کرد که بیان چهره در افراد، امری ذاتی است و به این ترتیب نظریه خود را به تمام جهان عرضه نمود. دوشن در سال ۱۸۶۲ از موضوعات مربوط به بیان گره‌های تحت تأثیر محرک الکتریکی، عکس‌هایی تهیه کرد و داروین از آن‌ها در تحقیق‌های کاربردی خود با عنوان بیان چهره‌ای استفاده کرد و این مهم موجب جذب بسیاری از محققان به این حوزه شد. این واکاوی‌ها، سنگ بنای فنون حرفه‌ای پژوهش‌های بنیادی امروز رفتار و حرکات غیر کلامی را پی ریخت (ریچموند و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۶). ری ال. بیردویسل^۳ در سال ۱۹۵۲، طرح دیگری را در خصوص تجزیه و تحلیل ارتباطات بدنی ارائه نمود. بیردویسل، تلاش کرد که یک برنامه‌ریزی جامع برای رمزگذاری حرکات بدنی تدوین کند. او در طرح جامع رمزگذاری حرکات بدن از اصول زبان‌شناسی و قواعد زبان گفتاری استفاده‌های شایانی کرد. ادواردتی. هال^۴، به کمک قواعد مبتنی بر زبان‌شناسی انسان شناسانه، شباهت‌های زبان‌شناسی را در حوزه نظام‌های ابتدایی پیام که فراتر از حرکات بدن عمل می‌کنند، گسترش داد (Hall, 1963: 104).

رفتار چهره

چهره انسان ابزار اولیه برای انتقال حالت‌های احساسی است. ماهیچه‌های صورت مجموعه اشکال پیچیده‌ای را به

دسته‌بندی‌های ویژگی‌های شخصیتی همبستگی دارند (جداول ۱ و ۲).

تفسیر عکس‌ها صورت گرفته است (تصاویر ۱ تا ۸).
رفتار چشم

در حقیقت از بین همه نشانه‌های زبان بدن، چشم‌ها، به بهترین شکل ممکن، افکار و احساسات ما را آشکار می‌کنند و علت آن است که چشم‌ها در قدرتمندترین موقعیت چهره

در عکس‌ها با توجه به همین روش تعیین تأثیرات چهره است که می‌توان فهمید چه احساساتی در کدامیک از سه ناحیه مذکور بیان می‌شود. بر این اساس به روش مشابه،

جدول ۱. تعیین و ارزیابی شش حالت اصلی در سه ناحیه چهره

ردیف	سه ناحیه چهره		
۱	ابروها و پیشانی	چشم و پلک‌ها	گونه‌ها، بینی و دهان
۲	-	غم و ترس	-
۳	خشم	-	خشم
۴	-	-	تنفر
۵	-	شادی	شادی
۶	-	ترس	-
۷	تعجب (شگفتی)	تعجب (شگفتی)	تعجب (شگفتی)

(نگارنده)

جدول ۲. زبان بدن اعضای چهره به تفکیک

سر	تفسیر
کج کردن	ابراز پشیمانی و دلسوزی، حمایت و غرور
صورت	تفسیر
سرد و بی‌روح ساختن صورت	سردی، خنثی‌سازی و عدم تمایل در ارتباط با دیگران
ابرو	تفسیر
بالا بردن ابروها ابروهای گره‌خورده پایین کشیدن ابروها	ناز، غرور و خشم اضطراب، درد و ترس، غضب، خشم و یا آمیزه‌ای از این هیجانات عصبانیت، تردید و تفکر و گاهی اوقات نشانه غرور، ناراحتی
چشم	تفسیر
نگاه خیره نگاه به پایین - نگاه از بالا به پایین	خُلق تهاجمی، سلطه‌جویانه و تهدیدآمیز، اعتمادبه‌نفس، غرق در تفکر ناراحتی و درماندگی و مطیع بودن، اجتناب از دیدن - غرور و تکبر، اقتدار
لب	تفسیر
فشردن لب کشیدن لب پایین روی لب بالا به‌طرف بالا رفتن یک‌طرف لب	عصبانیت و خشم افسردگی و غمگینی که در دو گروه بچه‌ها و سالخوردگان دیده می‌شود تحقیر

(نگارنده)

واقع شده و چون مردمک چشم‌ها ناخودآگاه به عوامل هیجانی واکنش نشان می‌دهند؛ بنابراین نمی‌توان آنها را ساختگی کنترل کرد. چشم‌ها دروازه‌ای برای جستجوی درون شما هستند. مطالعه رفتار چشم، تماس چشمی، حرکات چشمی و کارکردهای رفتار چشم، ارتباطات چشمی یا ارتباطات بصری نامیده می‌شود. احتمالاً چشم‌ها نسبت به سایر اجزای چهره، در فرایند ارتباطات انسانی از اهمیت بیشتری برخوردارند. بر اساس یافته‌های به دست آمده رفتار چشمی به‌عنوان یک تنظیم‌کننده بر شیوه تعامل میان فردی افراد تأثیر می‌گذارد. بیشتر پژوهشگران بر این باورند که جهت و میزان تماس چشمی به مواردی از قبیل تغییر موضع ارتباط‌گر، تفاوت‌های جایگاه، جنس و نگرش‌ها ارتباط دارد (ریچموند و همکاران، ۲۰۱۵: ۳۸۸).

عکاسی قاجار

شاهان قاجار با بهره‌گیری از عکاسی می‌خواستند، فردیت و زنده‌بودن شخصیتشان در عکس ثبت شود. تلاشی برای نمایش خصوصیات فردی و شبیه‌سازی نبود، بلکه تلاش می‌کردند تا تصویری آرمانی از مقام والای خود ارائه دهند. در ایران آن دوره به عکاسی به‌عنوان یک امر جدی نگاه می‌شد. عکاسی تنها حول چهره شاه می‌گشت، چهره‌ای که با نگاهی غالباً خشک و رسمی به‌سوی دوربین بود. پرتوهای ناصرالدین‌شاه از جهاتی با دیگر پادشاهان متفاوت است چراکه وی اولین شخصی بود که در مقابل دوربین باحالت‌های نامتعارف قرار گرفت. او به خودنگاره‌هایی از خود، به‌صورت اتفاقی و در وضعیت‌های معین پرداخته است تا احوال و درونیات زندگی خلوت درباری خود را به تصویر بکشد. میراث عکاسی مظفرالدین شاه نیز کمتر از عکس‌های دوره ناصری نیست. می‌توان حضور شاه در عکس، آن‌هم همچون بازیگر نقش‌های آرمانی که ناشی از شخصیت و سرشت وی بود را به جهت یادآوری به مردم دید. محمدعلی شاه نیز گاه‌گاهی عکس‌هایی از خویش با چهره‌ای عبوس و تبختری شاهانه برمی‌داشت تا چهره‌ای خشن و مستبد از خویش در معرض دید همگان قرار دهد. او مُصر بود که تصویری از حاکمی قوی، عصبانی و با عزمی راسخ را القاء کند؛ اما احمدشاه برخلاف اجدادش در اکثر پرتوهایش همواره با چهره‌ای غمگین و نگران ظاهر شده که به هویت نمادینش بسیار نزدیک است. اگرچه در بدو ورود عکاسی به علت عدم شناخت از این پدیده نوظهور، گارد بسته‌ای در برابر دوربین وجود داشته که مانع از نمایان‌سازی شخصیت سوژه و باعث ایجاد ژست‌های تکراری و قراردادی شده است

رفتار چشم ما نقش بسیار مهمی در کنترل تعامل‌هایمان ایفا می‌کند. اولین ویژگی چشم، نافذ بودن است. دومین ویژگی مهم رفتار چشم، توانایی فوق‌العاده آن برای تحریک انگیزه است. این برانگیخته شدن انگیزه ممکن است منفی یا مثبت باشد. آخرین ویژگی مهم رفتار چشم، درگیری است. رفتار چشم چندین کارکرد عمده دارد. نگاه دقیق یکی از کارکردهای اصلی رفتار چشم است. رفتار چشم برای بیان عواطف و هیجانات به کار می‌رود. در حالی که بسیاری از اجزای چهره را می‌توان تحت کنترل خود درآورد اما چشم‌ها یکی از قسمت‌هایی هستند که کمترین کنترل را می‌توان بر آنها اعمال داشت. هر چه درچه چشم‌ها تنگ‌تر شود، پیام بیشتری انتقال می‌دهند. مردمک چشم‌ها می‌توانند گشاد (بزرگ) یا تنگ (کوچک) شوند. شرایط محیطی و عوامل فیزیولوژیکی عصبی و محرک‌های شیمیایی یا داروها از عوامل شناخته‌شده‌ای هستند که در اندازه مردمک تأثیر می‌گذارند. با وجود این، تحقیقات انجام شده، یافته‌های درخور توجهی را در اختیار گذاشته‌اند. پدیده بسیار جالب توجهی که در تحقیق مردمک سنجی به آن پی برده‌اند این است که گشاد شدن مردمک، نشانه خوبی است از یک تحریک عاطفی مثبت و دل‌بستگی داشتن به آنچه دیده می‌شود. از سوی دیگر به نظر می‌رسد تنگ شدن مردمک حاکی از بی‌زاری از چیزی یا کسی است که می‌بینیم.

نوع و میزان رفتار چشم نیز می‌تواند ماهیت یک رابطه را نشان دهد. رابطه بین موقعیت اجتماعی و رفتار چشم بیانگر دو چیز است. ممکن است حاکی از این باشد که افراد دارای موقعیت اجتماعی پایین‌تر، احترام خود را با نگاه کردن به همتایی که در موقعیت اجتماعی بالاتری قرار دارد، نشان می‌دهند. فردی که از موقعیت اجتماعی بالاتری برخوردار

اما باز هم می‌توان از ورای فضای حاکم شده در این عکس‌ها به اطلاعات و معانی خاصی دست یافت.

تحلیل عکس‌های چهره‌های شاهان قاجار

ناصرالدین شاه

در چهره شاه هیچ اثری از احساس یا حالتی خاص مشاهده نمی‌شود. در این حالت که چهره خنثی می‌شود، اصولاً از هر نوع ابراز هیجان کنار گذارده می‌شود به طوری که نمی‌توان آگاه شد که او چه احساسی را تجربه می‌کرده است. مسیر نگاه او به سوی جهتی مخالف از دوربین است. به نقطه‌ای نامعلوم خیره شده و با ژستی شاخص و متمایز به خودنمایشگری پرداخته است (تصویر ۱). چهره‌ای خشک و بی‌احساس که به نظر می‌آید از مهارت کنترل چهره برای خنثی‌سازی احساسات بهره گرفته است. نگاهی نافذ و مستقیم که حاکی از اعتماد به نفسی توأم با تردید است. آزدگی را در چشم راست او که نیمه باز است، می‌توان دید. در حالی که چشم چپ او با آن ابروی کمانی، سر اندکی کج و لب‌های بسته بیشتر شکاک است (تصویر ۲).

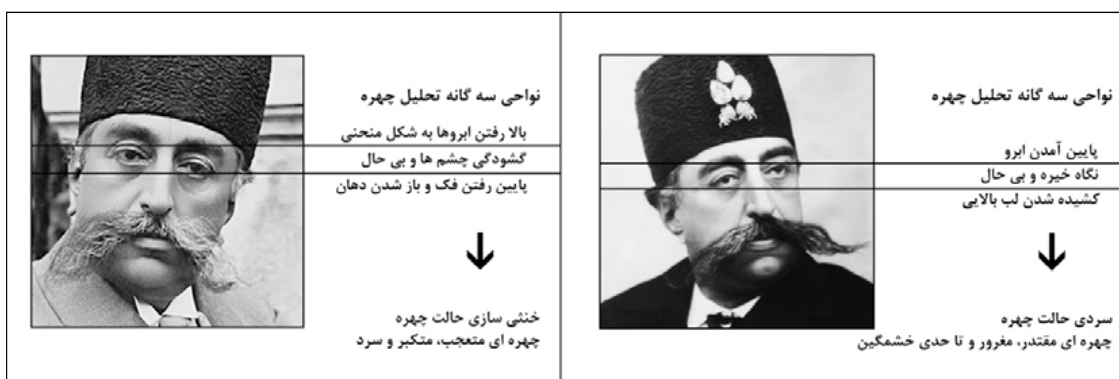
مظفرالدین شاه

حالت سر که کمی بر حسب جهت نگاه کج شده به قضاوت یا ارزیابی چیزی در ذهن اشاره دارد. ابروهای تا حدودی پایین آمده و نگاه خیره و بی‌حال به بیرون از کادر دوربین نشانی از حالت متفکرانه و تردید شاه دارد. کشیده شدن لب پایینی و سردی نگاه، چهره‌ای مقتدر و تا حدی خشمگین از او را به نمایش گذاشته است (تصویر ۳). در چهره‌اش، سبیل‌های پر پشت و بلند او که همانند عاج فیل از دو طرف آویزان‌اند به او جذب و اقتدار بخشیده‌اند. مسیر نگاه او با چهره‌ای نگران در فضا گم شده است. شاه جدی و مغرور دیده می‌شود، چشمان او به دوربین خیره شده است. خیره شدن او به نقطه‌ای نامعلوم از ورای دوربین، حالتی به او داده که با گشادی و بی‌حالی چشم‌ها حاکی از سردرگمی و حیرت اوست. حالت سر شاه که زاویه کج به خود گرفته است اگرچه نشان دهنده تکبر است اما پیام پنهانی دارد که همان گرفتن حالت تدافعی هست (تصویر ۴).

تصویر ۲. ارزیابی حالت چهره، ناصرالدین شاه، کاخ گلستان، ۱۸۸۰. (سمسار، ۱۳۹۰: ۱۵۸)

تصویر ۱. ارزیابی حالت چهره ناصرالدین شاه. (سمسار، ۱۳۹۰: ۱۴۱)

تصویر ۴. ارزیابی حالت چهره، مظفرالدین شاه، اتریش، ۱۹۰۳. (طالبزاده، ۱۳۸۵: ۶۳)

تصویر ۳. ارزیابی حالت چهره، مظفرالدین شاه. (طالبزاده، ۱۳۸۵: ۷۷)

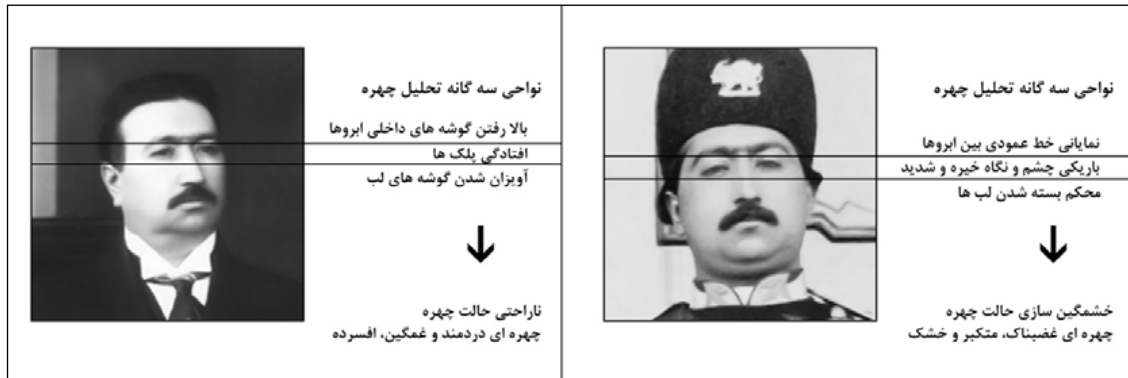
محمدعلی شاه

شاه عکس‌های رسمی خود را آشکارا در میان مردم انتشار می‌داد تا تصویری ببینند که حاکی از اقتدار است. حالات آشکارا اغراق شده او همراه باخشم، تصور ما را در مورد او به‌عنوان فردی مستبد تقویت می‌کند، مرد کوچک و ضعیفی که می‌کوشد خود را دارای قدرتی نشان دهد که فاقد آن است. حالت خشک چهره او، ابروهای پایین کشیده شده و متمایل به هم و چشم‌های باریک و خیره نشان از خشمی ساختگی دارد. شاه با ژستی رسمی، جدی و اخم‌آلود دیده می‌شود، نگاه نافذ او به دوربین دوخته شده است و مخاطب را وجه توجه قرار می‌دهد (تصویر ۵). اما در عکس بعدی (تصویر ۶) محمدعلی میرزا بسان شیری که یال و کوبالش را از دست داده باشد به آینده سرد و نافرجام خود می‌نگرد. این دو عکس با وقفه زمانی، حکایت‌گر داستانی تلخ هستند: درحالی‌که تصویر ۵ محمدعلی شاه را در اوایل سلطنت نشان می‌دهد، تصویر ۶ مربوط به سه سال بعد در بندر آدسا

است که شاه مخلوع را نشان می‌دهد. او را تکیده و افسرده می‌بینیم، می‌توانیم دوره محرومیت او را از تغییرات زندگی‌اش ببینیم، وضعیتی که او برای خودش رقم زد. مسیر نگاه شاه با چهره‌ای تقریباً دردمند و غمگین که به نقطه‌ای نامعلوم خیره شده، حالتی به او داده که گویی در خلوت خود فرورفته و خود را از موقعیت حاضر دور کرده است. چهره او با نگاهی فرافتاده و دهانی آویخته، حاکی از نگاهی ناامید، ناراحت و کاملاً گسسته است.

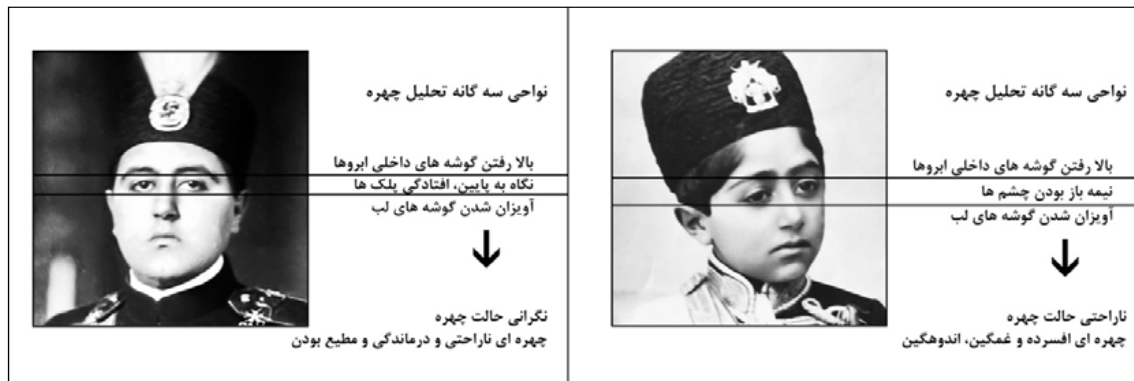
احمدشاه

عکسی که لحظه حزن‌انگیزی را ثبت کرده و ما را به‌نوعی مجذوب و آشفته از وضعیت شاه کوچک می‌کند (تصویر ۷). غم شدید در چهره او عمیقاً تأثیرگذار است. کج کردن سر به نشانه نیاز به دلسوزی و محافظت با چشمانی مات و بی‌روح و دهانی متمایل به پایین حاکی از بیان چهره افسرده و ناراحت او است. حالت چهره احمدشاه به شکلی دیده می‌شود که گویی در خود فرورفته است. باینکه از حضور دوربین و مقصود ثبت

تصویر ۶. ارزیابی حالت چهره، محمدعلی شاه پس از خلع سلطنت، آدسا، روسیه (افشار، ۱۳۷۰: ۴۶)

تصویر ۵. ارزیابی حالت چهره، محمدعلی شاه در اوایل سلطنت (افشار، ۱۳۷۰: ۴)

تصویر ۸. ارزیابی حالت چهره، احمدشاه (افشار، ۱۳۷۰: ۵۶)

تصویر ۷. ارزیابی حالت چهره، احمدشاه در اوایل سلطنت (افشار، ۱۳۷۰: ۵۰)

عکس برای اعلام سلطنت آگاه بوده است ولی جنبه احساسی تصویر به هیچ وجه ساختگی نیست. این عکس نمایانگر یک جنبه از شخصیت او است. عکسی دیگر ولی با فاصله زمانی بسیار از عکس پیشین در زمان سلطنت او گرفته شده است (تصویر ۸). چشمان او حرف می‌زنند، گویی با نگاه مستقیم و رو به دوربین می‌خواهد مخاطب را مورد توجه قرار دهد و به او بگوید که می‌داند در نهایت مغلوب خواهد شد و سرنوشتی همانند پدر در انتظارش هست. حالت نگاه و ابروهای پایین آمده او گویی در طول زمان تغییری نکرده است. روش ابراز

چهره او تقریباً همیشه به صورت یک حالت خاص است و حاکی از این است که در تمام شرایط، او غمگین به نظر می‌رسد. از لب‌های آویزان او می‌شود فهمید که او تحت فشار است. رنج و ناراحتی که در چهره شاه با پلک‌هایی افتاده حس می‌شود، غم‌انگیز است. رابطه بین حالت‌های چهره با بروز عواطف و احساسات در عکس‌های شاهان قاجار در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. رابطه بین حالت‌های چهره با بروز عواطف و احساسات در عکس‌ها

بروز عواطف و احساسات						شاهان قاجار	ردیف
تعجب	ترس	خشم	تنفر / بی‌اعتنایی	غم	شادی		
-	-	-	پایین کشیده شدن ابروها، نگاه خیره، بسته شدن محکم لب	بالا رفتن گوشه‌های داخلی ابرو، نیمه‌باز بودن چشم‌ها، آویزان شدن گوشه‌های لب	-	ناصرالدین شاه	۱
بالا رفتن ابروها به شکل منحنی، گشودگی چشم‌ها و بی‌حالی، پایین رفتن فک	-	پایین آمدن ابروها، نگاه خیره و بی‌حالی، کشیده شدن لب بالایی	بالا بردن ابروها، نگاه از بالا به پایین، فشردن لب	-	-	مظفرالدین شاه	۲
-	-	نمایانی خطوط عمودی بین ابروها، باریکی چشم‌ها با نگاهی خیره و شدید، محکم بسته شدن لب‌ها	-	بالا رفتن گوشه‌های داخلی ابرو، افتادگی پلک‌ها، آویزان شدن گوشه‌های لب	-	محمدعلی شاه	۳
-	-	-	-	بالا رفتن گوشه‌های داخلی ابرو، نیمه‌باز بودن چشم‌ها، آویزان شدن گوشه‌های لب	-	احمدشاه	۴

(نگارنده)

نتایج کلی تحقیق بر این نکته اذعان دارد که وجوه مشترک در ویژگی‌های عکس‌های این پادشاهان فراوان دیده می‌شود. با مطالعه حالات چهره، سه حالت غم، بی‌اعتنایی و خشم به‌طور مشابه در عکس‌ها قابل‌شناسایی هستند. مهارت مدیریت چهره به جهت کنترل احساسات و رفتار چهره واقعی پادشاهان در موقعیت‌های مختلف به جهت ثبت عکس، مفهومی برای توضیح این‌گونه رفتارهای نمایشی است. از آنجایی که گفته شد فراگیری حالت‌های چهره حاصل عوامل گوناگونی است، در خصوص پادشاهان می‌توان عوامل بیرونی و رفتارهای اکتسابی را با توجه به اشتراکات حالات چهره در آنها به قطعیت شناخت. اولین ویژگی که در این عکس‌ها از لحاظ رفتار چشمی جلب توجه می‌کند نگاه نافذی است که به سمت دوربین نشانه رفته است. روشی مؤثر که برای به نمایش گذاشتن قدرت انجام می‌شده است. همان‌طور که پیش‌تر گفتیم شرایط، رفتار چشمی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به‌طوری‌که در لحظات ناراحتی و غم، نگاه خیره به حداقل می‌رسد، موردی که در تعدادی از عکس‌ها با عدم نگاه به سمت دوربین کاملاً مشهود است. بر اساس ویژگی‌های شخصیتی که رابطه تنگاتنگی با میزان رفتار چشمی دارد ما پادشاهان را به‌واسطه شخصیت سلطه‌جو، مقتدر و برون‌گرا به‌عنوان افرادی در نظر می‌گیریم که از ارتباط و رفتار چشمی بالایی برخوردارند. از آنجایی که شخصیت، تاندازه‌ای در چهره رمزگذاری می‌شود و چهره‌های مشابه از نظر جثه، ریخت و قیافه از نظر شخصیتی هم مشابه تلقی می‌شوند پس این فرضیه کاملاً صحیح به نظر می‌رسد که ما این پادشاهان را در دسته‌بندی شخصیتی یکسانی قرار دهیم. آنها دارای شخصیتی جدی، بدگمان، مغرور، تندخو، بی‌عرضه و جاه‌طلب بوده‌اند.

در پاسخ به پرسش تحقیق می‌توان گفت که یک عکس، درحالی‌که ضبط چیزی است که دیده شده است، اما همیشه و در ماهیت خود، به چیزی اشاره می‌کند که دیگر دیده نمی‌شود. با نگاه کردن به هر عکس می‌توان به درک این حقیقت پی برد. ارتباط بلافصل بین آنچه موجود است و آنچه وجود ندارد، اختصاصی تمام عکس‌هاست. در واقع، هر عکس وسیله‌ای برای بررسی، تأیید و ایجاد یک نمای کلی از واقعیت است. از این رو با آگاهی از عملکرد زبان غیرکلامی بدن می‌توان برای انتقال مفاهیم و زبانی که هم خود می‌توانیم آن را به کار ببریم و هم می‌تواند علیه ما نیز به کار گرفته شود، استفاده کرد. روش‌شناسی تحلیل عکس می‌تواند نحوه نگاه و درک ما را دگرگون کند. بر مبنای چنین اندیشه‌ای می‌توان با دامنه مطالعات وسیع‌تری از زبان بدن، آن را به‌عنوان روشی جدید در تحلیل آثار بصری مطرح کرد و به رهیافتی متفاوت از آنچه تاکنون میسر گردیده، رسانید. از سویی دیگر با تحقیق در مورد اسناد تصویری بر پایه مفاهیم زبان بدن می‌توان به روشنگری‌هایی رسید که تا به امروز شاید به‌ندرت مورد توجه قرار گرفته‌اند.

پی‌نوشت

1. Charles Bell
2. Charles Robert Darwin
3. Ray L. Birdwhistell
4. Edward T. Hall
5. Paul Ekman
6. W. V. Friesen
7. Tom Kins
8. Facial Affect Scoring Technique (FAST)

منابع و مآخذ

- آرگایل، مایکل. (۱۳۷۸). روانشناسی ارتباطات و حرکات بدن. مهناز فرجی (مترجم)، تهران: مهتاب.
- استاین، دانا. (۱۳۶۸). سرآغاز عکاسی در ایران. ابراهیم هاشمی (مترجم)، تهران: اسپرک.
- افشار، ایرج. (۱۳۷۰). گنجینه عکس‌های ایران. تهران: فرهنگ ایران.
- بودن، مارک. (۱۳۹۲). زبان بدن برای موفقیت. مسعود فرهمندفر (مترجم)، تهران: معیار اندیشه.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۷۶). تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران. تهران: علمی و فرهنگی.
- ریچموند، ویرجینیا و مک کروسکی، جیمزسی. (۱۳۸۸). رفتار غیرکلامی در روابط میان فردی. فاطمه سادات موسوی و ژیلا عبدالله پور (مترجم)، تهران: دانژه.
- سمسار، محمدحسن و سراییان، فاطمه. (۱۳۹۰). کاخ گلستان (آلبوم خانه). تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- طالب زاده، خسرو. (۱۳۸۵). روزی روزگاری ایران. تهران: معین.
- طریقی، مژگان. (۱۳۹۳). ایران عصر قاجار از دید مونتایونه عکاس ایتالیایی. تهران: میردشتی.
- طهماسب پور، محمدرضا. (۱۳۸۱). ناصرالدین، شاه عکاس: پیرامون تاریخ عکاسی ایران. تهران: تاریخ ایران.
- کونکه، الیزابت. (۱۳۸۹). زبان بدن برای آدمیزاد. رامین کریمی و رؤیا تنومند (مترجم)، تهران: دانژه.
- مولوی، بهار. (۱۳۹۴). نقش زبان بدن در عکس‌های سیاسی دهه اخیر ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تهران.
- ناوارو، جو و ماروین، کارلینز. (۱۳۹۱). از کجا بفهمیم دیگران به چه فکر می‌کنند؟ تعبیر دقیق زبان بدن. آزاده مبشر (مترجم)، تهران: راشین.
- نیک بر، مازیار و حسن پور، محمد. (۱۳۹۳). مفاهیم کاربردی زبان بدن در عکاسی. مشهد: ترانه.
- Hall, E. T. (1963). A System for the Notation of Proxemics Behavior. *American Anthropologist*, 65 (5), 104.

Received: 2017/05/11

Accepted: 2017/12/19

Analysis of Body Language in Visual Concepts, based on Qajar King's Photos

Atieh Shahidi* Gholamreza Hassani**

3

Abstract

What is not expressed is often as important as what is expressed. Human being is a collection of physical, emotional and psychological features and all of these characteristics are displayed via the body. The body forms different shapes to express a wide array of emotions and feelings, as such Kings pay special attention to their portraits and assume that their pictures must be a symbol of their power. Therefore, they have always tried to portray an ideal image of themselves in photos. Kings became interested in these new contraption especially Iranian kings, so they prepared photos of themselves.

In this article, the concepts and patterns of body language in the photos of Qajar kings have been studied and this period has been reviewed to arrive at a new concept. The selected methods for this research is descriptive analytical which is performed by a historical approach and further analysis is done by content analysis with an emphasis on semiotics has been described and interpreted. The result of this research analysis shows that the Qajar kings have chosen photography as a display of immortality and glory of their reign. But, the study of these photos and their reality have resulted in the new concept of self-actualization through pictures and how an individual's inner picture of himself affects the way he poses for a photo. To note and distinguish between gesture and personality is to emphasize the importance of body language as the behavior of body and the important role it plays to transfer emotions, beliefs, and mental states. All these emphasize further on the important role of body language in behavior transfer.

Keywords: Nonverbal behavior, body language, photo, Qajar kings.

---

* MA Student in Art Studies, Art Studies Group, Aliabad Katoul Branch, University of Azad Eslami, Aliabad Katoul, Iran.

** Art Studies Group, Aliabad Katoul Branch, University of Azad Eslami, Aliabad Katoul, Iran.